

STATE AND CONDITIONS OF CULTIVATION OF GRAIN CROPS MIXTURES IN POLAND

Summary

The mixed stands are important link in production potential of Polish agriculture. Cereal mixtures are cultivated on large areas of Poland - 1563,7 thous. ha. There are regional differences in cultivation of cereal mixtures. Actually, the areas with the biggest share of cereals mixtures are located in the north-eastern part of Poland. Utility value and some agrotechnical elements of cereal mixtures are presented in the paper. The grain of the hull-less cultivar (Akt, Polar) makes new quality because of low fibre content as well as high protein and fat concentration. The hull-less oats (in mixtures) can be used in all animal feeds and in the food industry (in pure stands). The cultivation of cereal mixtures and cereals-legume mixtures in organic farming and sustainable agriculture is necessary in cereal crop rotation.

STAN I UWARUNKOWANIA UPRAWY MIESZANEK ZBOŻOWYCH W POLSCE

Streszczenie

Zasiewy mieszane są ważnym ogniwem potencjału produkcyjnego polskiego rolnictwa. W Polsce są uprawiane na powierzchni 1563,7 tys. ha, występuje jednak regionalne zróżnicowanie powierzchni uprawy. Największy udział mieszanek zbożowych występuje w północno-wschodniej części kraju (wg GUS). Przedstawiono także wyniki badań IUNG-PIB w Puławach nad wpływem czynników agrotechnicznych na wartość użytkową mieszanek. Ziarno nowych odmian owsa nieoplewionego (zastosowanego do mieszanek) stanowi nową jakość, ponieważ dzięki małej zawartości włókna a dużej koncentracji białka i tłuszczu stwarza nowe możliwości w żywieniu zwierząt oraz w przemyśle spożywczym. Z badań wynika, że uprawa mieszanek zbożowych i zbożowo-strączkowych jest nieodzownym ogniwem zmianowań w gospodarstwach ekologicznych i w systemach zrównoważonych.

Wprowadzenie

Zadaniem rolnictwa ekologicznego jest poprawa jakości produktów rolnych i artykułów żywnościowych oraz zahamowanie degradacji środowiska. Duży udział zbóż w strukturze zasiewów w Polsce i uproszczenia uprawy prowadzą do zaburzenia równowagi biologicznej agrocenoz. Jednorodnie genetycznie łany zbóż sprzyjają rozprzestrzenianiu się patogenów, wydają plon o niskiej jakości.

Siewy mieszane zwiększają bioróżnorodność łanów roślinnych i w związku z tym pozwalają lepiej wykorzystać przestrzeń produkcyjną, zwiększyć zdrowotność roślin oraz produktywność. Areał uprawy zbóż w siewach mieszanych (z przeznaczeniem na ziarno paszowe) w 2006 roku wynosił w Polsce 1543,7 tys. ha i był większy od zasiewów ubiegłorocznych o 7,5% [15]. W naszym kraju mieszanki zbożowe zajmują drugie miejsce w strukturze zasiewów zbóż, po pszenicy. W gospodarstwach ekologicznych posiadających produkcję zwierzęcą zasiewy mieszane powinny być nieodzownym ogniwem produkcji pasz. Do zasiewów mieszanych często stosowanych w naszym kraju, oprócz wymienionych międzygatunkowych mieszanek zbożowych zaliczamy: mieszanki roślin motylkowatych drobnonasiennych z trawami, mieszanki zbożowo-strączkowe zbierane na nasiona oraz mieszaniny odmianowe zbóż (mieszanki międzyodmianowe).

Znaczne skażenie środowiska oraz przeważająca nad popytem podaż zbóż w Europie wskazują na konieczność stosowania proekologicznych technologii produkcji roślin uprawnych z ograniczaniem pestycydów i nawozów mineralnych. To ograniczanie jest bardziej skuteczne przy uprawie mieszanek zbożowych niż w przypadku czystych siewów. Zasiewy mieszane, szczególnie z komponentem strączkowym są pożądanym ogniwem zmianowań w rolnic-

twie ekologicznym. Największe znaczenie w naszym kraju mają mieszanki zbóż jarych, głównie jęczmienia z owsem. Uzasadnienie produkcyjno - gospodarcze ma uprawa zbóż w mieszkankach na glebach średnich i słabych [5, 7, 13, 14].

Mieszanki zbożowe w krajach Unii Europejskiej w roku 1980 uprawiano na powierzchni 482 tys. ha, a w 2000 roku na 252 tys. ha [2]. Należy podkreślić, że od 1990 roku areał uprawy zasiewów mieszanych w krajach UE nie zmniejszał się. Możliwości substytucji zbóż są ograniczone warunkami klimatycznymi i glebowymi. Spotyka się stwierdzenia, że uprawa mieszanek zbożowych świadczy o poszukiwaniu możliwości wzrostu plonów roślin w nienakładowych czynnikach produkcji, co potwierdza słabą kondycję finansową gospodarstw nietowarowych i nisko towarowych [12].

Celem badań jest przedstawienie stanu aktualnego wybranych zasiewów mieszanych w Polsce i uwarunkowań uprawy.

Materiał i metoda

Opracowanie zawiera wybrane aspekty produkcji mieszanek zbożowych w ujęciu regionalnym. Materiałem źródłowym do analizy zróżnicowania regionalnego produkcji mieszanek zbożowych były dane statystyczne GUS z lat 2000-2005, zestawione według aktualnie obowiązującego podziału administracyjnego na województwa. Analizie porównawczej poddano następujące dane statystyczne: powierzchnię uprawy, plony ziarna, zbiory oraz udział mieszanek zbożowych w strukturze zasiewów.

Stan produkcji mieszanek zbożowych przeanalizowano na tle kompleksu czynników, uwzględniając uwarunkowania przyrodnicze, organizacyjne i ekonomiczne naszego rolnictwa. Do badań wybrano w sposób subiektywny 17 zmiennych (spośród wielu cech charakteryzujących pro-

dukcję mieszanek i jej uwarunkowania), które poddano analizie statystycznej. Udział w strukturze zasiewów i plony ziarna mieszanek zbożowych przyjęto jako wyróżniki zróżnicowania regionalnego ich produkcji.

W pracy przedstawiono charakterystykę statystyczną zmiennych analizowanych w ujęciu regionalnym, oceniając wartości ekstremalne i współczynniki zmienności. Przy pomocy korelacji poszukiwano zależności plonu ziarna i udziału mieszanek zbożowych w strukturze zasiewów od poziomu badanych zmiennych w poszczególnych regionach. Stosując metodę analizy czynnikowej [1] wyodrębniono grupy cech o podobnym charakterze, a następnie dla każdej z grup wyznaczono czynniki najbardziej charakterystyczne. Uwzględniając tę grupę uwarunkowań, za pomocą analizy skupień wyznaczono 5 grup województw, zróżnicowanych pod względem produkcji mieszanek zbożowych. Każdą wyodrębnioną grupę scharakteryzowano za pomocą wybranych wskaźników analizowanych na tle ich średnich wartości w kraju, jako układu odniesienia.

W pracy zawarto syntetyczne wyniki badań prowadzonych w IUNG-PIB w Puławach, dotyczące wpływu czynników agrotechnicznych i siedliskowych na produktywność różnych wariantów mieszanek oraz zaproponowano praktyce dobór odmian zbóż do uprawy w mieszankach.

Wyniki

Z danych statystycznych GUS z lat 2000-2005 wynika, że powierzchnia uprawy mieszanek zbożowych w roku 2005 zmniejszyła się o 3%, plony wzrosły o 31%, a zbiory zwiększyły się o 29%, w porównaniu ze stanem z 2000 r. [11, 15]; (tab. 1). Zbiory ziarna są pochodną powierzchni zasiewów i wielkości plonów. Należy zaznaczyć, że plony ziarna mieszanek zbożowych otrzymywane w naszym kraju są nieco mniejsze od plonów osiąganych średnio w krajach Unii Europejskiej.

Udział mieszanek zbożowych w strukturze zasiewów zbóż w Polsce, w latach 2000-2005 był dość stabilny – osiągał około 17%. W roku 2005 mieszanki zbożowe zajmowały 17,2% powierzchni zasiewów zbóż.

Mieszanki zbożowe, podobnie jak i inne rośliny zbożowe, wykazują regionalne zróżnicowanie produkcji w zakresie udziału w strukturze zasiewów oraz poziomu plonowania [3]. Najwięcej mieszanek zbożowych uprawia się w północno-wschodnim rejonie kraju, zwłaszcza w woj. pod-

laskim (rys. 1). Jednak najwyższe plony ziarna w porównaniu do średniej krajowej wydajności uzyskiwano w woj. opolskim (rys. 2). Można to wiązać z przestrzeganiem prawidłowej agrotechniki oraz z poziomem kultury rolnej. Najniższe plony mieszanek osiągano w województwach pomorskim i warmińsko-mazurskim.

Z charakterystyki statystycznej analizowanych zmiennych wynika, że najmniejszym współczynnikiem zmienności cechowały się udział zbóż w strukturze zasiewów i wskaźnik jakości gleb [4]. Natomiast udział powierzchni uprawy mieszanek w strukturze zasiewów zbóż wykazywał większą zmienność niż plon ziarna mieszanek.

Analiza korelacji prostej wykazała, że plony ziarna mieszanek zbożowych były dodatnio skorelowane ze zużyciem nawozów mineralnych i wskaźnikiem waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Udział powierzchni uprawy mieszanek zbożowych w strukturze zasiewów wykazywał dodatnią korelację z udziałem zbóż w strukturze zasiewów, zaś ujemną ze wskaźnikiem waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej, zużyciem wapna, udziałem gospodarstw o powierzchni 50 ha i obsadą trzody chlewnej. Zatem mieszanki powszechniej uprawia się na glebach słabszych w mniejszych gospodarstwach, cechujących się dużym udziałem zbóż. Natomiast ujemną zależność obsady trzody chlewnej, może należy wiązać z tym, że częstym komponentem mieszanek jest owies, który ogranicza przydatność paszową ich ziarna dla trzody chlewnej (zwłaszcza przy dużym udziale owsa w ziarnie mieszanki).

Na podstawie analizy skupień za pomocą wybranych wskaźników wydzielono 5 grup województw o zróżnicowanej intensywności produkcji mieszanek zbożowych.

Grupa 1 – województwa opolskie i dolnośląskie. Charakteryzuje się najwyższym wskaźnikiem waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej. W grupie tej dominuje towarowość produkcji, plony ziarna mieszanek są wysokie, wskaźnik zużycia nawozów mineralnych jest także wysoki. Udział powierzchni uprawy mieszanek w strukturze zasiewów jest niższy.

Grupa 2 – województwa kujawsko-pomorskie i wielkopolskie. Grupa ta wyróżnia się większym zużyciem nawozów mineralnych niż grupa 1 oraz posiada najwyższą obsadę trzody chlewnej. Udział województw w krajowej produkcji zbóż jest najwyższy spośród wydzielonych grup. Cechą charakterystyczną dla tego regionu jest najmniejszy spośród

Tab. 1. Powierzchnia uprawy, plony i zbiory mieszanek zbożowych w Polsce oraz dynamika zmian w latach 2000-2005
Table 1. Cropping area, grain yields and production of cereals mixtures in Poland and dynamics of changes in 2000-2005 years

Rok Year	Powierzchnia uprawy (tys. ha) Area (thous. ha)	Dynamika zmian powierzchni (%) Dynamics of area changes (%)	Plony ziarna (dt · ha ⁻¹) Grain field (dt/ha)	Dynamika zmian plonów (%) Dynamics of yield changes (%)	Zbiory (tys. ton) Production (thous. t.)	Dynamika zmian zbiorów (%) Dynamics of production changes (%)	Udział w strukturze zasiewów zbóż (%) Share in cropping pattern (%)	Dynamika zmian udziału (%) Dynamics of share changes (%)
2000	1 478	100	20,9	100	30 234	100	16,8	100
2001	1 471	99	27,6	132	40 595	134	16,7	99
2002	1 365	92	26,1	125	38 361	127	16,4	98
2003	1 454	98	24,8	119	36 076	119	17,8	106
2004	1 461	99	29,6	142	43 219	143	17,4	104
2005	1 436	97	27,3	131	39 164	129	17,2	102

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (7)

Source: The author's study on the basis of CSD data

porównywanych grup udział gleb kwaśnych i bardzo kwaśnych oraz gleb o niskiej zawartości potasu i fosforu.

Grupa 3 – obejmuje 4 województwa: podlaskie, mazowieckie, łódzkie i lubelskie. Największy udział powierzchni uprawy mieszanek w strukturze zasiewów występuje w województwie podlaskim. Rejon ten jest specyficzny, bowiem posiada największy w skali kraju udział gleb zakwaszonych. Niższe zużycie nawozów mineralnych oraz słabsze warunki siedliskowe rzutują na efekt końcowy produkcji roślinnej, czyli plonowanie.

Grupa 4 – obejmuje 4 województwa: warmińsko-mazurskie, pomorskie, zachodniopomorskie i lubuskie. Region ten wyróżnia się dużym udziałem gospodarstw o powierzchni powyżej 50 ha oraz wysoką średnią powierzchnią gospodarstwa indywidualnego. Plony roślin uzyskiwane w tej grupie województw są niższe od średnich w kraju.

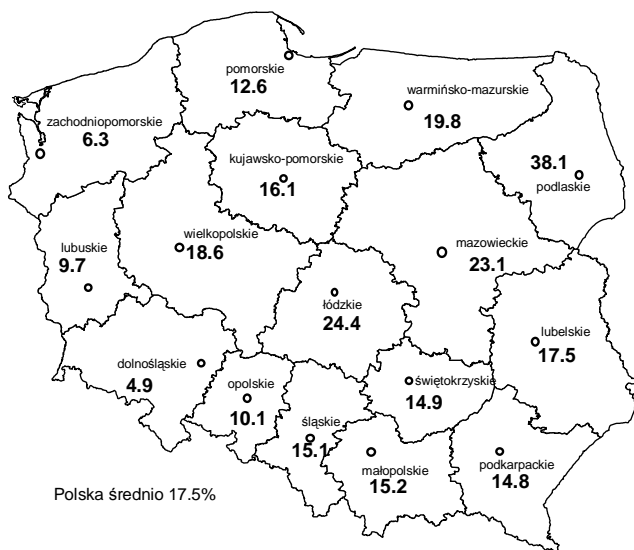
Grupa 5 – utworzona również z 4 województw: świętokrzyskiego, śląskiego, małopolskiego i podkarpackiego. Cechą charakterystyczną tej grupy jest małoobszarowość gospodarstw. Występuje tutaj duży odsetek gleb zakwaszonych. Wykorzystanie nawozów mineralnych jest najniższe spo-

śród wyodrębnionych grup województw. W grupie tej udział mieszanek zbożowych jest nieco mniejszy niż w grupie 3, a głównym komponentem mieszanek jest owies.

Wieloletnie badania IUNG-PIB w Puławach nad wpływem czynników agrotechnicznych i siedliskowych na produktywność zbóż wykazują wierniejsze plonowanie mieszanek zbożowych w porównaniu z siewami czystymi [6, 8]; (tab. 2).

Korzystne cechy odmian do uprawy w mieszkankach przedstawia tab. 3.

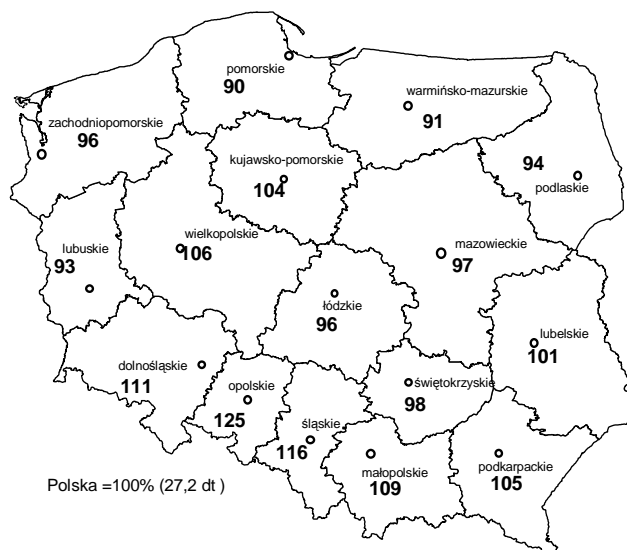
Wprowadzenie do mieszanek niedawno wyhodowanych nagoziarnistych odmian owsa (Akt, Polar) i jęczmienia (Rastik) zwiększa wartość paszową ziarna, poprzez wzrost zawartości białka i obniżenie zawartości włókna w porównaniu z tradycyjnymi mieszkankami, których komponentem są formy oplewione. Szczególne znaczenie ma owies nieoplewiony, łączący bardzo dobrą wartość żywieniową i przydatność dla trzody chlewnej (w odróżnieniu od owsa oplewionego) z fitosanitarnymi właściwościami tego gatunku.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS
Source: own calculation, data CSD

Rys. 1. Udział powierzchni uprawy mieszanek zbożowych w strukturze zasiewów według województw (średnio w latach 2003-2005)

Fig. 1. Share of cereal mixtures in cropping pattern of voivodeships (mean in 2003-2005 years)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS
Source: own calculation, data CSD

Rys. 2. Plony relatywne ziarna jarych mieszanek zbożowych w Polsce według województw (średnio w latach 2003-2005)

Fig. 2. Relative cereal mixtures yields in the voivodeships of Poland (mean in 2003-2005 years)

Tab. 2. Plon ziarna (t/ha) mieszanki jęczmienia z owsem i czystych zasiewów obu gatunków w zależności od jakości gleby i terminu siewu

Table 2. Yield (t/ha) of barley and oats mixture and their pure stand in depending on soil conditions and sowing date

Jęczmień + owies (%) Barley + oats (%)	Kompleks przydatności rolniczej gleby Complex of agricultural suitability of a soil			Termin siewu Sowing date	
	żytni bardzo dobry, very good rye	żytni dobry good rye	żytni słaby weak rye	1-10. IV	11-20. IV
50 + 50	5,32	5,06	4,30	5,29	4,54
65 + 35	5,38	5,08	4,31	5,26	4,64
35 + 65	5,20	5,00	4,38	5,33	4,45
100 + 0	5,36	4,90	3,87	4,92	4,47
0 + 100	4,90	4,86	4,46	5,20	4,22

Tab. 3. Dobór odmian zalecanych do uprawy w mieszankach
 Table 3. Cultivar choice to cereal mixtures

Kompleks przydatności rolniczej gleby/ <i>Complex of agricultural suitability of a soil</i>	Jęczmień <i>Barley</i>	Owies <i>Oats</i>	Pszenica <i>Wheat</i>
Pszenny dobry <i>Good wheat complex</i> Żytni bardzo dobry <i>Very good rye</i> Zbożowo-pastewny mocny <i>Cereal-fodder strong complex</i>	Justina, Rataj, Antek, Rabel, Bryl, Edgar, Stratus, Atol	Bajka, Krezus, Szakal, Chwat, Hetman, Bachmat	Cytra, Nawra, Tybalt. Kosma, Pasteur
Pszenny wadliwy <i>Defective wheat complex</i> Żytni dobry <i>Good rye complex</i>	Antek, Annabell, Stratus, Rodion, Refren	Rajtar, Cwał, Jawor, Chwat, Deresz	Koksa, Triso, Jasna, Bryza, Radunia
Żytni słaby <i>Weak rye complex</i> Zbożowo-pastewny słaby <i>Cereal-fodder weak complex</i>	Boss, Orthega, Rambo	Jawor, Cwał, Deresz	-

Na podstawie badań IUNG-PIB stwierdzono przydatność nagoziarnistych odmian do mieszank [9, 10]. Wyższy plon ziarna osiąga mieszanka oplewionych odmian owsa i jęczmienia, ale po odliczeniu łuski wyższą plennością charakteryzowały się mieszanki z udziałem owsa nagoziarnistego. Biorąc pod uwagę wysokość plonu białka i plonu energii metabolicznej dla trzody chlewnej, uprawa mieszank z udziałem nagoziarnistych odmian jęczmienia i owsa może być konkurencyjna względem mieszank z odmianami oplewionymi.

Podsumowanie

W Polsce występuje regionalne zróżnicowanie uprawy mieszank zbożowych, uwarunkowane oddziaływaniem warunków siedliskowych (słabsze gleby) oraz czynników organizacyjnych, takich jak wielkość i struktura obszarowa gospodarstw.

Wymagania agrotechniczne mieszank są mniejsze niż zbóż w zasiewach jednogatunkowych, a w gorszych warunkach glebowo-klimatycznych charakteryzują się one mniejszymi wahaniami plonu ziarna, co jest cenne przy ekologicznym gospodarowaniu. Wzrost udziału zbóż w strukturze zasiewów powoduje trudności w doborze dobrych stanowisk dla bardziej wymagających gatunków. Zasiewy mieszane charakteryzują się mniejszą wrażliwością na zły przedplon oraz pozostawiają lepsze stanowisko niż jęczmień lub pszenica i zapewne z tego względu nastąpił wzrost popularności ich uprawy [8].

W założeniach rolnictwa przyjaznego dla środowiska przyrodniczego coraz większego znaczenia nabiera płodozmian. Mieszanki zbożowe ze względu na częsty udział w nich owsa, łagodzą skutki wysycenia płodozmianów zbożami. Uprawa mieszank zbożowych i zbożowo-strączkowych jest uzasadniona w rolnictwie zrównoważonym przy zwiększonym udziale zbóż w strukturze zasiewów i nieodzowna w gospodarstwach ekologicznych, posiadających produkcję zwierzęcą. Należy podkreślić, że areal uprawy mieszank zbożowych powinien być dostosowany do własnych potrzeb paszowych gospodarstw rolniczych.

Wszystkie formy zasiewów mieszanych mają duże znaczenie w rolnictwie ekologicznym. Włączenie odmian nagoziarni-

stych owsa (o lepszej jakości) do uprawy w mieszankach daje możliwości wykorzystania ziarna przez szersze grupy zwierząt.

Literatura

- [1] Filipiak K., Wilkos S. Wybrane metody analizy wielozmiennej i ich zastosowanie w badaniach przestrzennych. IUNG Puławy, 1998, R(349)
- [2] Klepacki B. (red.). Procesy dostosowawcze produkcji roślinnej w Polsce w kontekście integracji z Unią Europejską. SGGW Warszawa, 2002
- [3] Kuś J., Filipiak K. Regionalne zróżnicowanie jarych mieszank zbożowych. Roczn. AR Poznań. Rol. 2000, 325(58): 59-66
- [4] Leszczyńska D., Regionalne zróżnicowanie produkcji mieszank zbożowych w Polsce. W: Regionalne zróżnicowanie produkcji rolniczej w Polsce. Raporty IUNG-PIB Puławy, 2006, 3:135-143
- [5] Michalski T. Agrotechniczne aspekty uprawy mieszank w świetle literatury. Mat. ogólnop. konf. nt. „Stan i perspektywy uprawy mieszank zbożowych”. AR Poznań, 1994, 65-74
- [6] Noworolnik K. Plonowanie mieszank oraz czystych siewów jęczmienia jarego i owsa w zależności od terminu siewu. □ragm. Agron., 1994, 4(44): 65-70
- [7] Noworolnik K., Leszczyńska D., Brzóska F. Uprawa jarych mieszank zbożowych. Instr. upowsz. 96/03. IUNG Puławy, 2003
- [8] Noworolnik K., Leszczyńska D. Proekologiczna technologia produkcji mieszanki trójskładnikowej (jęczmień, owies, pszenica). Mat szkoleniowe „Wdrażanie nowych proekologicznych technologii w zakresie produkcji roślin uprawnych”, s. 219-231, IUNG Puławy, 2002
- [9] Noworolnik K., Leszczyńska D. 2004: Przydatność nagoziarnistego jęczmienia (Rastik) i nagoziarnistego owsa (Akt) do uprawy w zasiewach mieszanych. Pam. Puł., 138: 109-116
- [10] Noworolnik K. Zasiewy mieszane zbóż – znaczenie prognozy i agrotechnika. Wieś jutra, 2006, 4, s. 20-21
- [11] Produkcja upraw rolnych i ogrodniczych. Roczniki statystyczne GUS z lat 2000-2006
- [12] Rozbicki J. (red.). Produkcja i rynek zbóż. Wyd. „Wieś Jutra”, Warszawa. 2002
- [13] Rudnicki F. Biologiczne aspekty uprawy zbóż w mieszankach. Mat. ogólnop. konf. nt. „Stan i perspektywy uprawy mieszank zbożowych”, AR Poznań, 1994: 7-15
- [14] Rudnicki F., Mieszanki zbożowe i zbożowo-strączkowe. W: Rynki i technologie produkcji roślin uprawnych. Praca zbiorowa pod red. J. Chotkowskiego. Wyd. „Wieś Jutra”, Warszawa 2005, 197-214
- [15] Użytkowanie gruntów, powierzchnia zasiewów i pogłowie zwierząt gospodarskich. GUS Warszawa. 2003-2006.